

14^η διάλεξη

Βυζαντινά καταστατικά κείμενα του Αγίου Όρους: Τυπικό Ιωάννη Α΄ Τζιμισκή (πριν τον καλοκαίρι του 972), Τυπικό Κωνσταντίνου Θ΄ Μονομάχου (1045)

Τυπικό Ιωάννη Α΄ Τζιμισκή

- Το Τυπικό του Τζιμισκή, επονομαζόμενο και ως Τράγος λόγω του ότι είναι γραμμένο σε περγαμηνή από δέρμα τράγου, συνιστά, έπειτα από το σιγίλλιο του αυτοκράτορα Βασιλείου Α΄ του Μακεδόνα (Ιούνιος 883), το δεύτερο χρονολογικά καταστατικό κείμενο του Αγίου Όρους. Αφορμή (occasio legis) για την έκδοση του Τυπικού του αυτοκράτορα Ιωάννη Α΄ Τζιμισκή, το οποίο απολύθηκε σίγουρα πριν από το καλοκαίρι του 972, ήταν οι διενέξεις που συνέβησαν μεταξύ του τότε Πρώτου του Αγίου Όρους Αθανασίου και ηγουμένων και επικεφαλής αναχωρητών και ασκητών του Άθωνα. Οι συγκεκριμένες προστριβές τέθηκαν εις γνώσιν και ενώπιον του αυτοκράτορα και κατόπιν η επίλυση αυτών των εσωτερικών αθωνικών υποθέσεων ανατέθηκε στα σύγχρονα πολιτικά δικαστήρια της Κωνσταντινούπολης. Ο Ιωάννης Α΄ Τζιμισκής αποφασίζει να αποστείλει επιτοπίως στον Άθωνα τον μοναχό της Μονής των Στουδίου Ευθύμιο, προκειμένου αφενός να προσλάβει τον ρόλο διαιτητή στις διαφορές των Αθωνιτών και αφετέρου να εξετάσει ενδελεχώς τις εσωτερικές διενέξεις τους, θέτοντας έπειτα, με τη σύμφωνη γνώμη όλων των παραγόντων του Αγίου Όρους, τους κανόνες που θα χαρακτηρίζουν από εδώ και στο εξής τον τρόπο λειτουργίας και δράσης της μοναστικής πολιτείας του Άθωνα.
- Στο πεδίο των θεσμικών διατάξεων του Τυπικού, ορίζεται πως θα πρέπει να λαμβάνει χώρα τουλάχιστον μία σύνοδος της αθωνικής μοναστικής πολιτείας κατ' έτος και γίνεται μια σαφής διάκριση μεταξύ της συνέλευσης (= συμμετοχή μοναχών και ηγουμένων) και του συλλόγου (= συμμετοχή μόνο των ηγουμένων και του Πρώτου) και ένας καθορισμός των αρμοδιοτήτων τους σε θεσμικό και δικαιοδοτικό επίπεδο. Ακόμη, στο Τυπικό προβλέπεται το θεσμικό πλαίσιο που θα ισχύει από εδώ και στο εξής αναφορικά με τη διαδοχή στη διοίκηση των αθωνικών μοναστηριών και την εκλογή του Πρώτου. Παράλληλα, στο εν λόγω έγγραφο ρυθμίζονται και ορισμένα θέματα οικονομικής φύσης, όπως η κατασκευή κελλιού από εξαρτηματικό μοναχό, η παροχή εργασίας από αθωνική μονή σε μοναχό έξωθεν του Αγίου Όρους, η

διάθεση ενός ποσού εκ μέρους των μονών στο κοινό ταμείο και η απαγόρευση πώλησης σε κοσμικούς ορισμένων προϊόντων που παράγονται από τους μοναχούς του Άθωνα. Σχετικά με τα ζητήματα τάξεως, το Τυπικό ορίζει τα καθήκοντα του οικονόμου στις Καρυές, τη διοικητική πρωτεύουσα του Αγίου Όρους, θεσπίζει την απαγόρευση της αγγαρείας, την απαγόρευση της εισόδου ζώων και κατοχής βοών για άρωση, όπως και τη ρητή απαγόρευση εισόδου αγένειων παιδών και ευνούχων εντός του Άθωνος και των μονών του.

- Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι το συγκεκριμένο έγγραφο εκδόθηκε διπλωματικά το 1975 από τη Δ. Παπαχρυσάνθου στον έβδομο τόμο της σειράς Archives de l'Athos, ο οποίος περιλαμβάνει αποκλειστικά τα βυζαντινά έγγραφα του αρχείου του Πρωτάτου του Αγίου Όρους, ενώ ο George Dennis εκπόνησε πριν από λίγα χρόνια τη μετάφραση του εν λόγω καταστατικού κειμένου στην αγγλική γλώσσα.

Τυπικό Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου (1045)

- Το τρίτο κατά χρονολογική σειρά Τυπικό του Αγίου Όρους αποδίδεται στον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Θ' Μονομάχο (1042-1055) και η απόλυσή του τοποθετείται χρονολογικά στο έτος 1045, δηλαδή το έγγραφο εκδόθηκε κατά τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Κωνσταντίνου. Η σύνθεση του εν λόγω Τυπικού είχε ως αφορμή της την πρωτοβουλία των ίδιων των Αθωνιτών, καθώς πρόθεσή τους ήταν να αναθεωρηθούν και να συμπληρωθούν οι μέχρι τότε ισχύουσες τυπικές διατάξεις που καθόριζαν την οργάνωση και τη λειτουργία της αγιορειτικής μοναστικής πολιτείας.¹ Το Τυπικό του Μονομάχου επικυρώθηκε ένα χρόνο μετά, το έτος 1046, με σχετικό χρυσόβουλλο που απολύθηκε από τον ίδιο αυτοκράτορα.²

¹ Πρβλ. την εσφαλμένη, κατ' εμάς, άποψη της Σ. Χονδρίδου (Χονδρίδου (2002) 347) ότι η «... σύνταξή του [= του Τυπικού] σήμαινε σύγκρουση με τα συμφέροντα του μοναστικού κατεστημένου, ενέργεια για την οποία απαιτείτο ιδιαίτερο σθένος». Η σύνθεση του συγκεκριμένου καταστατικού εγγράφου του Αγίου Όρους προήλθε από την πρόθεση των ίδιων των Αθωνιτών να ρυθμίσουν την επίλυση των εσωτερικών τους ζητημάτων και δεν προήλθε από πρωτοβουλία του Μονομάχου. Εκτός αυτού, η διαχείριση τέτοιων υποθέσεων εκ μέρους του αυτοκράτορα ως προεξάρχουσας αρχής του Βυζαντίου ασφαλώς δεν ήταν ζήτημα που εξαρτιόταν από το σθένος του αυτοκράτορα. Αντιθέτως, τέτοιες ενέργειες ανήκαν στις διοικητικές υποχρεώσεις του ως ανώτατης διοικητικής αρχής της αυτοκρατορίας.

² Για την έκδοση του χρυσοβούλλου, βλ. Χρυσόβουλλο Μονομάχου. Σε αυτό το πλαίσιο, αξίζει να σημειωθεί πως ο Ιωάννης Μαυρόπουλος, λόγιος συγγραφέας, επιφανής διδάσκαλος και ο στενότερος σύμβουλος του Κωνσταντίνου Θ' επί μία δεκαετία, συνέθεσε δύο ποιήματα για το Τυπικό του Μονομάχου και το χρυσόβουλλο που το επικυρώνει. Τα ποιήματα τιτλοφορούνται «Εἰς τὸ τυπικὸν τῆς Λαύρας» (αρ. 50) και «Εἰς χρυσόβουλλον τῆς Λαύρας» (αρ. 46). Για την έκδοσή τους, η οποία

- Αφορμή σύνθεσης (*occasio legis*) του Τυπικού του Μονομάχου στάθηκαν οι εσωτερικές διενέξεις των Αθωνιτών σχετικά με την εκλογή των ηγουμένων και πιθανώς και του Πρώτου του Αγίου Όρους. Παράλληλα, ένα σημαντικό μέρος των ενδοαθωνικών αντιπαραθέσεων είχε ως αφορμή τους την πρακτική των Αγιορειτών να προσφεύγουν στα πολιτικά (κοσμικά) δικαστήρια για την επίλυση των εσωτερικών τους υποθέσεων, παραγκωνίζοντας με αυτόν τον τρόπο τις ισχύουσες τυπικές διατάξεις και το εθιμικό δίκαιο του Άθωνα, τα οποία προέβλεπαν πως μόνο τα αθωνικά δικαιοδοτικά όργανα ήταν υπεύθυνα για την επίλυση των ενδοαθωνικών ζητημάτων.
- Στο επίπεδο της δικαστικής οργάνωσης και λειτουργίας της αθωνικής μοναστικής πολιτείας, το Τυπικό ορίζει ότι οι πλέον βαρύνουσες υποθέσεις θα δικάζονται από την καθολική σύναξη, η οποία αποτελούνταν από τον Πρώτο, τον ηγούμενο της Μεγίστης Λαύρας και τους γέροντες που ενδημούν στην έδρα του δικαστηρίου, τις Καρυές. Αντίθετα, οι μικρότερης σημασίας υποθέσεις θα εκδικάζονται από τον Πρώτο, ο οποίος θα υποχρεούται να ορίζει 15 ηγουμένους, οι οποίοι θα εναλλάσσονται για λόγους διαφάνειας, ως δικαστές για την εκδίκαση κάθε υπόθεσης. Ακόμη, στο Τυπικό καθορίζονται και οι μερίδες στον σχηματισμό πλειοψηφιών στις συνεδριάσεις της σύναξης: ο Πρώτος θα συμμετέχει με τρεις υπουργούς, ο ηγούμενος της Μεγίστης Λαύρας με έξι, οι ηγούμενοι των μονών Βατοπεδίου και Ιβήρων με τέσσερις ο καθένας τους, ενώ οι υπόλοιποι ηγούμενοι θα μπορούν να συμμετέχουν με έναν υπουργό ο καθένας.
- Παράλληλα, το Τυπικό κατοχυρώνει το δικαίωμα των ηγουμένων να ορίζουν με διαθήκη το ζήτημα της διαδοχής τους στην ηγουμενία και αναφέρει ρητά την επιβολή κυρώσεων σε όσους αποπειραθούν να ανατρέψουν μια τέτοια διαθήκη. Στο επίπεδο των οικονομικών ζητημάτων, στο Τυπικό του Μονομάχου προβλέπονται κυρώσεις για την ανάκληση δωρεών, πωλήσεων ή ανταλλαγών αγρών και μοναστηριών, ενώ παράλληλα ρυθμίζονται θέματα που σχετίζονται με τη μεταφορά των προϊόντων των Αθωνιτών μέσω

συνοδεύεται από νεοελληνική μετάφραση, βλ. Ιωάννης Μαυρόπουλος, Ποιήματα 194-196 και 187-188, αντίστοιχα. Το ποίημα υπ' αριθμόν 50 του Μαυρόποδος αναφέρεται με βεβαιότητα στο Τυπικό του 1045 και στην ουσία συνιστά μια ηθοποιία, στην οποία ο πρωτοπρόσωπος αφηγητής είναι ο ίδιος ο Μονομάχος. Σχετικά με το ποίημα 46, τείνουμε να συμφωνήσουμε με την άποψη του De Gregorio (De Gregorio (2010) 34) ότι εξαιτίας της συσχέτισης αυτού του κειμένου με το ποίημα 50, πιθανώς το κοινό χρυσόβουλλο στο οποίο αναφέρονται αμφότερα είναι αυτό του 1046, το οποίο εκδόθηκε από τον Μονομάχο. Για την ανάλυση των δύο ποιημάτων του Μαυρόποδος, βλ. Ιωάννης Μαυρόπουλος, Ποιήματα 370-372 και 382-384.

θαλάσσης, την παραγωγή δασικών προϊόντων και το ζήτημα της κτηνοτροφίας εντός της αγιορειτικής επικράτειας.

- Εκτός αυτών, στο Τυπικό του Μονομάχου παραδίδονται και δύο διατάξεις που άπτονται των ζητημάτων τάξεως και δικαίου των μοναχών του Αγίου Όρους. Συγκεκριμένα, ορίζεται η απέλαση των ευνούχων και των αγενείων παίδων από τον Άθωνα, καθώς, παρά τη σχετική απαγορευτική διάταξη που υπήρχε στο Τυπικό του Τζιμισκή (972), αυτοί είχαν επανέλθει στον Άθωνα και εγκαταβίωναν σε αγρούς και μοναστήρια. Επιπλέον, σχετικά με τις χειροτονίες των αθωνιτών μοναχών, στο Τυπικό θεσμοθετούνται ως ηλικιακό όριο τα 25 έτη για τη χειροτονία σε διάκονο και τα 30 έτη για τη χειροτονία σε πρεσβύτερο. Τέλος, οι διατάξεις του ίδιου καταστατικού εγγράφου απαγορεύουν ρητά στους μοναχούς την αυθαίρετη αλλαγή της μονής στην οποία ασκούνται, χωρίς να έχει εξασφαλιστεί προηγουμένως η απαιτούμενη άδεια τόσο του ηγουμένου όσο και της αδελφότητας της μονής.